

Handreiking

Leren omgaan met geld

primair onderwijs

 Wijzer in geldzaken

overzicht

Leermiddelen

www.wijzeringeldzaken.nl/onderwijs

**“Leren omgaan met
geld is geen nieuw of
verplicht vak, maar kan
gemakkelijk worden
ingepast in
bestaande vakken
en lessen”**

Leermiddelenoverzicht

U gaat aan de slag met 'leren omgaan met geld'? Een volledig overzicht van leermiddelen die bijdragen aan de leerdoelen financiële educatie en een korte omschrijving die u kunt gebruiken bij het maken van een keuze zijn voor u op een rij gezet.

Deze leermiddelen zijn tevens terug te vinden op www.leermiddelenplein.nl en via www.wijzeringeldzaken.nl/onderwijs. Daar vindt u ook een uitgebreidere beschrijving van de bijdragen die de leermiddelen leveren aan de leerdoelen financiële educatie en hoe te bestellen.

In de bijlage wordt een aanpak voor een ouderavond over dit onderwerp beschreven.

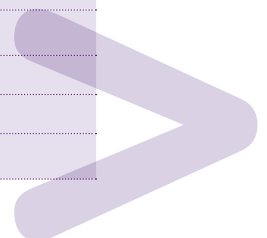
'Leren omgaan met geld' sluit goed aan bij andere opvoedkundige thema's als normen en waarden, opvoeden en grenzen stellen, veiligheid en gezondheid.

Een overzicht van leermiddelen

Titel (Uitgever)	Doelgroep		Doelgroep					Soort materiaal	
	A Primair onderwijs onder/middenbouw	B Primair onderwijs bovenbouw	C Speciaal VO en PRO	D VMBO onderbouw	E HAVO / VWO onderbouw	F HAVO / VWO (tweede fase)	G VMBO bovenbouw/ MBO niveau 1-2		H MBO niveau 3 en 4
Kijk op www.wijzingeldzaken.nl/onderwijs of www.leermiddelenplein.nl voor een uitgebreide omschrijving van al deze leermiddelen.									m = methode l = lespakket s = spelvorm w = website (webbased) t = tentoonstelling tv= tv-serie v= voorstelling
Aflatoun (Plan Nederland)	x	x							l
BizWiz (BizWorld)				x	x				l
BizWorld (BizWorld)		x							l
'Een rijk bezoek'	x	x							t
Eurowijs (Nibud)		x							w + s
Fix je Risk (Verbond van Verzekeraars)		x							s
Fundament, leerjaar 3 (LWEO)					x				m
Geld en je leven! (DNB)		x		x	x		x		t
Geldexamen (Deloitte, ThiemeMeulenhoff en Nibud)		x							l
Geld Genoeg? (Codename Future)				x			x		w
Geld moet rollen! (DNB)				x			x		w
Geldkoffer, De (Nibud)		x							l
Geldwerk (Spondi)			x						m
Gewoon zo! Geld (Eenvoudig communiceren)			x						l
Grip op je knip (Nibud)							x	x	s
Huisje boompje beestje (NTR: Schooltv)	x								tv
In & out (vo-onderbouw) (Nibud)				x	x				l
In & out (vo-bovenbouw) (Nibud)						x	x		l
Ik wil! (Nibud)								x	l
Jouw geld! (Nibud)			x						l
Kijk op geld (ETV.nl)						x	x	x	tv + w
Klasse!kas (Bureau voor Levend leren)	x	x							l
Koekeloere (NTR: Schooltv)	x								tv
Kontakt (vmbo-kgt) (h/v) (Noordhoff)				x	x				m

Titel (Uitgever)			Doelgroep						Soort materiaal
	A Primair onderwijs onder/middenbouw	B Primair onderwijs bovenbouw	C Speciaal VO en PRO	D VMBO onderbouw	E HAVO / VWO onderbouw	F HAVO / VWO (tweede fase)	G VMBO bovenbouw/ MBO niveau 1-2	H MBO niveau 3 en 4	
Kijk op www.wijzeringeldzaken.nl/onderwijs of www.leermiddelenplein.nl voor een uitgebreide omschrijving van al deze leermiddelen.									m = methode l = lespakket s = spelvorm w = website (webbased) t = tentoonstelling tv= tv-serie v=voorstelling
Leren budgetteren.... (Gem. Castricum)		x		x	x	x	x		l
Leren omgaan met geld (KlasseTV)	x	x							w
Meer keuze met geld (AFM)				x	x	x	x		w + s
Moneytalk (Geldmuseum)				x	x		x		t
Mijn geldzaken? die regel ik zelf! (Nibud)			x						l
Ook geld kost geld (DNB)						x			l
Meneer Beer (Nibud)	x								l
Museum voor de Klas in het Geldmuseum 'Handje Contantje'	x	x							t
Nieuws uit de natuur (NTR: Schooltv)	x	x	x						tv
'Ontdek de wereld van het geld' (Geldmuseum)	x	x							t
Over geld & opvoeden (NIGZ en Nibud)	x								l
Percent, Management en Organisatie (Thieme)						x			m
Pimpjefoon (Kinderconsument)	x	x							l
PrOmotie-Rekenen en wiskunde (Edu'Actief)			x						m
PrOmotie-Cultuur en maatschappij (Edu'Actief)			x						m
Reclamerakkers (Mediamakers/Reclamerakkers)	x	x							l
Scholenstrijd (SLO)		x				x			w
Spangas leergeld		x							tv
Van kredietcrisis tot schuldcrisis (DNB)						x			l
Waar voor je geld (DNB)						x			l
Waardeloze kaartspel (Ubuntu)	x	x		x	x				s
Wijs! (vmbo-kgt) en (h/v) (Thieme)				x	x				m
Voorstelling poppentheater Meneer Beer (Poppentheater Binky Babbelkous i.s.m. Nibud)	x	x							v
Zakgeldkrant (Nibud)				x	x				l

Aflatoun (Plan Nederland)

Thematisch lesmateriaal over omgaan met geld, bedoeld voor groep 1 t/m 8 van het basisonderwijs. Aan de hand van het ruimtewezen Aflatoun, Arabisch voor 'de ontdekker', worden verschillende thema's op het gebied van geld behandeld, zoals de functie van geld, sparen, lenen en budgetteren. Er wordt uitgegaan van vijf basiselementen: persoonlijk begrip en ontdekking, rechten en verantwoordelijkheden, sparen en uitgeven, plannen en budgetteren, sociaal ondernemerschap. Het lesmateriaal is te downloaden en bestaat uit een leerkrachtenhandleiding, leerlingenbladen en extra opdrachten en een website.

Leren omgaan met geld (Klasse TV)

Digitaal lespakket over omgaan met geld, met een doorgaande leerlijn voor alle groepen van het basisonderwijs. Het lespakket gaat met name in op de sociaal-emotionele kant, maar verdieping op rekenonderwijs is ook mogelijk.

In de groepen 1 t/m 3 zijn de onderwerpen die aan de orde komen: keuzes leren maken, geld geven, sparen. In de groepen 4 t/m 8 zijn de thema's: keuzes maken, reclame, geld geven, sparen, inkomsten en uitgaven, zelf geld verdienen, omgaan met lenen, financiële begrippen.

Het materiaal bestaat uit een website met downloads en bevat klassikale lessen, lessen voor groepjes leerlingen en individuele lessen. Het materiaal kan fungeren als aanvulling op bestaande vakken en methoden, maar ook als uitgangspunt voor een projectweek. De inzet ervan vergt weinig voorbereidingstijd.

Reklamerakkers (Mediarakkers)

Lespakket over media en commercie voor de groepen 4 t/m 8 van het basisonderwijs.

Doel is kinderen die vaardigheden aan te leren die zij nodig hebben om de media en de commerciële omgeving beter te kunnen begrijpen en interpreteren, waardoor zij in staat zijn zich te ontwikkelen tot kritische en bewuste kinderconsumenten. Het materiaal bestaat uit een leerkrachtenhandleiding, een leerlingenmap met informatiebladen en opdrachten (inclusief thuisopdracht en nationale reclamewedstrijd) en een video of dvd. Het materiaal is bedoeld voor de groepen 4 t/m 6, maar is ook te gebruiken in groepen 7 en 8. Het pakket biedt materiaal voor tien lessen. De leerkrachtenhandleiding en de leerlingenmap zijn te downloaden.

Pimpjefoon! (Kinderconsument)

Lespakket voor groep 6, 7 en 8 van het basisonderwijs over het plezierig en veilig gebruik van mobieltjes. Het pakket bevat lesboekjes, key-cords en een leerkrachtenhandleiding. Thema's die in het pakket behandeld worden zijn: afkomen van dure ringtone-abonnementen, wat te doen als de gsm gestolen is, bescherming tegen anonieme/pesttelefoontjes of sms'jes, een tweedehands mobieltje een nieuw leven geven en het financieel in de hand houden van het bel-/smsgebruik.

Eurowijs (Nibud)

Online geldspel voor kinderen van 9 - 12 jaar. Doel van het spel is om kinderen te leren omgaan met geld. Op het spelbord komen situaties voor uit het dagelijks leven, waarbij kinderen financiële keuzes moeten maken. Ze sparen voor een einddoel: een cadeau dat ze zelf hebben gekozen. Tijdens het spel krijgen kinderen de kans om geld bij elkaar te 'spelen'. Ook komen ze kanskaarten tegen, waarbij vaak gekozen moet worden voor wel of geen geld uitgeven.

Na het doorlopen van het gehele spel krijgt de speler een kort advies over hoe hij/zij met haar geld is omgegaan. Het spel kan worden gespeeld op drie niveaus: makkelijk, gemiddeld of moeilijk.

De Geldkoffer (Nibud)

De Geldkoffer, een initiatief van het Nibud, leert kinderen uit groep 7 en 8 van het basisonderwijs over omgaan met geld. De materialen sluiten aan bij de vakken rekenen, geschiedenis, oriëntatie op jezelf en de wereld en tekenen/beeldende vorming. Het materiaal is in 2008 geactualiseerd en aangevuld met nieuwe modules.

Het pakket bestaat uit zeven modules met specifieke thema's: slim omgaan met je geld, speurneuzen in actie, schatgraven, het raadsel van het plastic geld, fix je risk, bepaal je levenspad en de show van je leven.

Per module zijn er verschillende materialen beschikbaar: werkbladen, spelvormen, kasboekjes, poster of fotobladen. Het geheel wordt geleverd in een koffer.

Klasse!kas (Bureau voor Levend leren)

Lespakket over geld en budgetteren voor het basisonderwijs dat bestaat uit een kastje, een geldboxje, een Klasse!kashandboek voor de leraar, een basisset suggestiekaarten en een Klasse!kasboek voor de leerlingen.

Doel van het pakket is om leerlingen kennis, vaardigheden en attitudes aan te leren die nodig zijn om als evenwichtige consument te kunnen functioneren.

In het Klasse!kasboek voor de leerlingen worden tips gegeven over onderwerpen als sparen, over budgetteren, schulden voorkomen, kopen via internet, geld verdienen, bezuinigen, reclame de baas blijven, hand op de knip en zakgeld. Aan deze informatie zijn activiteiten gekoppeld zoals het elkaar interviewen, met elkaar over een stelling praten, het berekenen van de rente, of een klein onderzoekje uitvoeren.

Leren Budgetteren (gem. Castricum)

Project over omgaan met geld en schuldpreventie, bedoeld voor de bovenbouw van het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs.

Doel van het project is jongeren stimuleren bewust en verantwoordelijk met geld om te gaan. Als middel is gekozen voor het opzetten van een leerlingonderneming.

In de handreiking voor leerkrachten komen de achtergronden, werkwijzen en praktische tips aan de orde. Als voorbeeld zijn de resultaten van een pilotproject opgenomen. De handreiking is gratis te downloaden.

Het materiaal is ontwikkeld in het kader van een schuldpreventieproject van de gemeente Castricum.

Waardeloze kaartspel (Ubuntu)

Kaartspel om het financiële bewustzijn van kinderen vanaf acht jaar te vergroten. Spelenderwijs leren de kinderen nadenken over geld verdienen, uitgeven en sparen.

De kansen in dit spel zijn niet altijd even eerlijk verdeeld. Geprobeerd wordt de leerlingen duidelijk te maken dat ze, ondanks pech, er steeds het beste van moeten maken. Het spel is te winnen door het rijkst te worden, maar ook door zoveel mogelijk anderen te helpen.

De speelduur van het spel is maximaal 90 minuten, maar is ook in een lesblok van 45 minuten te spelen. De kaarten worden geleverd in een kartonnen doos met handleiding.

BizWorld (BizWorld)

Project waarin op speelse wijze het bedrijfsleven en het ondernemerschap gesimuleerd worden. In vier dagdelen zetten leerlingen in groep 8 van het basisonderwijs hun eigen bedrijf op. Elk dagdeel wordt minimaal twee uur in het bedrijf gewerkt.

De simulatie beoogt de leerlingen praktische vaardigheden en begrippen bij te brengen, zoals het begrijpen van moeilijke begrippen, verwerven en verwerken van informatie, commercieel inzicht, presenteren, ontwerpen, onderhandelen en zorg voor en waardering van de leefomgeving.

Voor het project zijn materialen in de vorm van een draaiboek, instructiefilms en werkbladen ontwikkeld. Het project wordt geleid door een ondernemer-vrijwilliger, de leerkracht heeft een ondersteunende rol. Deelname is gratis.

Huisje boompje beestje (NTR: Schooltv)

Aflevering 451: Zakgeld

Na het bekijken van de aflevering over zakgeld weten de leerlingen dat er muntgeld en papiergeld is, herkennen ze verschillende euromunten en eurobiljetten en weten ze dat je met geld iets kunt kopen.

Aflevering 452: Sparen

Je kunt je geld maar een keer uitgeven. Wat is sparen en wat zijn de voordelen? Je kunt ook geld sparen voor een bepaald doel.

Koekeloere (NTR: Schooltv)

Aflevering 479: De koek is op

Moffel en Piertje gaan pannenkoeken eten in een ècht restaurant, want ze hebben heel veel geld in hun spaarpot gespaard. Bij het restaurant komen ze erachter dat de pannenkoeken wel heel duur zijn. Als vervolgens blijkt dat ze alleen geld hebben voor een gedeelde kale pannenkoek, keren ze teleurgesteld huiswaarts. Maar dan hebben ze een goed idee.

Aflevering 480: Jokkedrop

Arie heeft een grote zak drop gekocht. Het lijken er wel een miljoen! Moffel en Piertje krijgen ieder tien dropjes. Moffel besluit er alvast een op te eten. Het lijkt toch alsof er nog tien over zijn! Tijdens het tellen van de dropjes komt Piertje er achter dat Moffel niet kan tellen. Dan zal hij toch vast niet door hebben dat zij nog een paar dropjes van hem heeft gepakt?

Nieuws uit de natuur (NTR: Schooltv)

Mylène heeft flink gespaard voor een huisdier. Echter bij het afrekenen van het konijn bemerkt de verkoper dat Mylène met een vals biljet betaalt. Hoe weet je of een biljet vals is? Hoe wordt geld gemaakt? En waarom hebben we eigenlijk geld? In de studio laat Jurre enkele echtheidskenmerken van papiergeld zien.

Spangas leergeld (NTR: Schooltv)

Speciale reeks afleveringen (5) van de bekende soap Spangas. De leerlingen van het Spangalis college gaan een feest organiseren. Ze zamelen zelf geld in om het feest te bekostigen, maar dan is het ingezamelde geld plotseling kwijt. Een verhaal waarin alle belangrijke thema's uit de financiële educatie aan bod komen: invloed van reclame, sparen, financiële planning, uitgaven en inkomsten op elkaar afstemmen.

Fix je Risk (Verbond van Verzekeraars)

Het afdekken van risico's hoort ook bij leren omgaan met geld. Het Verbond van Verzekeraars heeft hiervoor het spel 'Fix je Risk' gemaakt compleet met lesmateriaal en gastles op aanvraag. Het lespakket, bestemd voor groep 7 en 8, bestaat uit een voorbeeldles en een spannend bordspel over risico's, geld en de rol van verzekeringen. In het spel krijgen leerlingen te maken met allerlei risico's en ongelukjes. Grote vraag is: kunnen ze die risico's dragen of kunnen ze beter polissen verzamelen om zich in te dekken?

Over geld & opvoeden (NIGZ en Nibud)

Een cursuspakket speciaal ontwikkeld voor en met allochtone ouders van kinderen vanaf 6 jaar. Het doel van het pakket is ouders te helpen hun kinderen goed te leren omgaan met geld. Over geld & opvoeden bevat praktische oefeningen en DVD-fragmenten die tijdens de cursus kunnen worden.

Geldexamen (Deloitte, ThiemeMeulenhoff en Nibud)

Het Nibud Geldexamen is een lespakket voor leerlingen uit groep 8, met een afsluitend examen. In 8 lessen worden de leerlingen voorbereid op het landelijk examen, dat in 2011 voor het eerst wordt georganiseerd. Thema's zijn financiële keuzes maken, omgaan met reclame, zelf geld verdienen, bankzaken regelen, sparen, lenen en grip houden op je geld. Met het diploma kunnen de leerlingen laten zien dat zij klaar zijn voor de financiële uitdagingen van de middelbare school. De materialen uit het lespakket sluiten aan bij de rekenlessen, en zijn zowel individueel als klassikaal te gebruiken.

Meneer Beer (Nibud)

Meneer Beer is een (voor)leesboek voor kinderen van 6 en 7 jaar. Het boekje gaat over omgaan met geld, al wordt dit onderwerp op een speelse manier geïntroduceerd. Meneer Beer is een spannend en vrolijk geïllustreerd verhaal. De boodschap is dat je goed genoeg bent, zoals je bent. Je hebt daarvoor geen luxe en dure spullen nodig. Uit onderzoek van het Nibud blijkt dat veel ouders hun kinderen op 6-jarige leeftijd nog te jong vinden voor zakgeld. Door Meneer Beer (onder andere) via scholen te verspreiden, wordt het onderwerp financiële opvoeding van kinderen onder de aandacht gebracht van ouders.

Voorstelling poppentheater Meneer Beer (Poppentheater Binky Babelkous i.s.m. Nibud)

Een voorstelling gebaseerd op het (voor)leesboek Meneer Beer. De voorstelling is ontwikkeld voor leerlingen uit groep 3 en 4, maar kan op maat worden gemaakt voor de hogere groepen. Met het poppentheater biedt het Nibud een nieuwe vorm van financiële educatie voor het basisonderwijs. In en rond de sfeervolle poppenkast komen Meneer Beer en zijn vriendjes echt tot leven. Met veel humor en spanning wordt duidelijk: geld lenen heeft gevolgen.

De kinderen mogen actief meedoen en genieten van een educatieve en avontuurlijke poppentheatervoorstelling. De voorstelling wordt uitgevoerd door Poppentheater Binky Babelkous.

'Ontdek de wereld van het geld' (Geldmuseum)

Dit project voor leerlingen van de bovenbouw van het primair onderwijs bestaat uit een voorbereidende opdracht in de klas, een bezoek aan het Geldmuseum en een quiz in de klas.

In het museum krijgen de leerlingen een interactieve rondleiding en worden zij meegenomen in de wereld van het geld, van de ruilhandel met zout en schelpjes tot het betalen met plasticgeld.

Ook maken zij kennis met de vaste presentatie van het museum, de loonstrook. In de veilige omgeving van het museum kunnen kinderen met geld spelen, leren hoe geld wordt gemaakt en hun eigen bankbiljet ontwerpen. Het toegangsbewijs is geld waard, dat bij de games kan worden ingezet of gespaard.

Speciaal voor groep 7 en 8 is het boekje *Ontdek de wereld van het geld* gemaakt. Dit boekje vormt de basis voor de verwerkingsles op school. De leerlingen verwerken informatie uit het boekje en het museumbezoek tot quizvragen.

'Een rijk bezoek' (Geldmuseum)

In het museum krijgen de leerlingen een interactieve rondleiding door het hele museum.

De nadruk ligt op de geschiedenis en functie van het gebouw en op de productie van geld.

Ook maken de leerlingen kennis met de vaste presentatie van het museum, de loonstrook. In de veilige omgeving van het museum kunnen kinderen met geld spelen, leren hoe geld wordt gemaakt en hun eigen bankbiljet ontwerpen. Het toegangsbewijs is geld waard, dat bij de games kan worden ingezet of gespaard.

Museum voor de Klas in het Geldmuseum 'Handje Contantje' (Geldmuseum)

Een zak met geld en de opdracht om een vakantiepark te bouwen met alles er op en eraan. Dit vormt de basis van het 'Museum voor de Klas' bezoek aan het Geldmuseum. In de educatieve ruimte werken de leerlingen in twee groepen aan de inrichting van hun vakantiepark. De zak met geld is al snel op, maar er kan gelukkig ook bijverdiend worden. In het museum kunnen de leerlingen tijdens een interactieve rondleiding met pittige vragen, met goede antwoorden extra zakgeld verdienen.

Tijdens deze museumles staat bovendien het thema 'dialoog' in aansluiting op 'de Vrede van Utrecht' centraal; ga geen confrontaties aan binnen je eigen team of met de andere groep, maar blijf met elkaar in overleg en creëer een echte win-win situatie!

1. Geld is een product... dat men voor anderen vervaardigt...
 2. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 3. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 4. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 5. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 6. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 7. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 8. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 9. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 10. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 11. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 12. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...

1. Geld is een product... dat men voor anderen vervaardigt...
 2. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 3. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 4. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 5. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 6. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 7. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 8. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 9. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 10. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 11. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 12. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...

1. Geld is een product... dat men voor anderen vervaardigt...
 2. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 3. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 4. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 5. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 6. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 7. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 8. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 9. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 10. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 11. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...
 12. Het is een product dat men voor anderen vervaardigt...

Bijlage 1 Een ouderavond over financiële educatie

Niet alle scholen denken in eerste instantie aan een ouderavond over financiële educatie. Soms voelen scholen zich onvoldoende voorbereid op het onderwerp voor een discussie over 'leren omgaan met geld'. Maar ouders staan ook voor vragen op dit gebied en zijn geïnteresseerd in alles wat met financiële opvoeding te maken heeft. Het gaat dan bijvoorbeeld over de vraag: wanneer geef ik zakgeld en hoeveel? Hoe leer ik kinderen omgaan met reclame? Kan ik kinderen kleedgeld geven, hoeveel en op welke leeftijd? Daarnaast hebben ouders ook vragen over merkkleding en verjaardagsfeestjes. Scholen hebben vaak afspraken over traktaties op school. Kortom er zijn genoeg vragen om over te praten met de ouders.

'Leren omgaan met geld' sluit goed aan bij andere opvoedkundige thema's als normen en waarden, opvoeden en grenzen stellen, veiligheid en gezondheid.

Een voorbeeld om te bespreken

Marieke is 9 jaar en krijgt van haar vader iedere week een euro zakgeld. Soms geeft haar moeder haar ook een dubbeltje of twintig cent voor een klein klusje. Ze is heel zuinig op haar geld en ze verzamelt alle munten in een klein kistje op haar slaapkamer. Eigenlijk kan ze de waarden van de verschillende munten nog niet helemaal onderscheiden. Op haar verjaardag komt oma langs en die geeft haar een envelop met een biljet van vijftig euro. Marieke had liever tien munten van één euro gehad, die wegen tenslotte meer. *De ouders van Marieke kijken hier met enige afstand naar en weten niet zo goed ermee om te gaan.*

Een voorbeeld om te bespreken

David is 8 jaar en heeft een spelcomputer gehad van zijn ouders. Op school laat hij het toestel zien. Zijn klasgenoot Rogier heeft op dat moment een set voetbalplaatjes van de Albert Heijn. Ze besluiten samen de spelcomputer voor de voetbalplaatjes (ook een flinke stapel) te ruilen.

De volgende dag staat de moeder van David bij de schooldirecteur op de stoep: "Dat was geen goede ruil." *Hoe lost de schooldirecteur dat op?*

Voor het opzetten van een ouderavond over financiële educatie kun je verschillende vormen bedenken. Hier zijn een paar voorbeelden:

• een gastspreker

Scholen kunnen ouders ondersteunen bij het financieel zelfstandig maken van kinderen. Bijvoorbeeld door in samenwerking met het Nibud een thema-avond te organiseren voor ouders van kinderen op de basisschool of het voortgezet onderwijs. Een spreker van het Nibud kan vertellen over kinderen en geld. Ouders krijgen praktische tips om zelf mee aan de slag te gaan. Ook is er natuurlijk ruim de gelegenheid voor het stellen van vragen. Er zijn in de gemeente vaak ook gastsprekers te vinden bij banken, kredietbanken, of andere financiële instellingen.

• een toneelvoorstelling

Aan de hand van het toneelstuk kan met ouders worden gesproken over het thema 'leren omgaan met geld' en opvoeding. De Verleiding is bijvoorbeeld een voorstelling van 45 minuten voor kinderen van de groep 1, 2 en 3 van het voortgezet onderwijs. Zij werken met een groep van maximaal 100 personen.

• een inleiding en discussie

Nodig de ouders uit, leg zelf uit waarom de school werkt aan financiële educatie en laat ouders vervolgens in kleinere groepjes discussiëren over financiële opvoeding.

Daarvoor kun je ook stellingen of casusbeschrijvingen gebruiken. Voorbeelden van stellingen zijn:

- Met zakgeld moet je heel jong beginnen.
- De mobiele telefoonrekening van mijn kind betaal ik zelf, want ik wil graag overzicht houden.
- Mijn kind krijgt een betaalrekening als hij achttien is.
- In de supermarkt laat ik mijn kinderen aanwijzen welke producten ik koop.
- Geld dat kinderen krijgen van oma en opa, tantes en ooms zetten we op een spaarrekening, voor later.
- Ik geef mijn kinderen wel zak- en kleedgeld, maar ze geven het alleen maar uit aan snoep en andere zinloze dingen.
- Ik kan niet goed nee zeggen als mijn kind weer om geld komt vragen (als het zakgeld op is).

Week van het geld 2011; U doet toch ook mee?

Om kinderen in de leeftijd van 4 tot en met 12 jaar te leren omgaan geld, organiseert Wijzer in geldzaken van 7 tot en met 11 november de Week van het Geld. Tijdens deze week staat 'leren omgaan met geld' centraal en worden er vele activiteiten georganiseerd die in het teken staan van geld.

Als docent kunt u dit onderwerp op een leuke manier onder de aandacht brengen. Banken en verzekeraars verzorgen op aanvraag gratis gastlessen op scholen. U kunt ook spelenderwijs aandacht besteden aan het onderwerp door bijvoorbeeld met uw leerlingen een spel als 'Geld is kinderspel' of 'Fix je Risk' te spelen. Breng met de klas een bezoek aan het Geldmuseum, de tentoonstelling Geld en je leven! in het bezoekerscentrum van De Nederlandsche Bank of start met de KlasseKas!

De hele week staan alle programma's van SchoolTV in het teken van leren omgaan met geld, verschijnt er een speciale 'Week van het geld krant' en kunnen kinderen, docenten en ouders op de website van www.weekvanhetgeld.nl de nieuwste tips, gadgets en activiteiten bekijken.

In de Week van het geld worden verschillende leermiddelen uit de handreikingen 'leren omgaan met geld' beschikbaar gesteld om docenten, ouders en kinderen in de leeftijd van 4 tot en met 12 jaar op een leuke manier met het onderwerp kennis te laten maken. Door kinderen op jonge leeftijd financiële kennis en vaardigheden mee te geven, zullen ze op latere leeftijd beter in staat zijn om zelf bewuste financiële keuzes te maken.

Wilt u in 2011 in de Week van het geld ook actief aan de slag met leren omgaan met geld? Kijk dan op www.weekvanhetgeld.nl of stuur voor meer informatie een e-mail naar info@weekvanhetgeld.nl.

week van het geld

Handreiking

Leren omgaan met geld

primair onderwijs

Voorwoord

“De kinderen waren zeer enthousiast”. “De leerkrachten moesten even wennen, maar waren daarna ook enthousiast, en zagen in dat het onderwerp heel belangrijk is.”

“De leerlingen vinden het over het algemeen leuk en doen actief mee met de lessen.”

“Door met leerlingen aan financiële educatie te werken, ben ik me als leerkracht ook bewuster geworden van mijn eigen financiële status.”

Dit soort reacties kregen we te horen van scholen die aan de slag gingen met financiële educatie. Een positieve start!

Leren omgaan met geld is heel belangrijk. Dat heeft de financiële crisis, waaruit ons land en de rest van de wereld nu langzaam opkrabbelt, nog eens extra duidelijk gemaakt. In 2006 is het platform CentiQ, Wijzer in geldzaken opgericht (www.wijzeringeldzaken.nl), dat ruim 40 organisaties vertegenwoordigt die hun krachten bundelen om de consument ‘wijzer in geldzaken’ te maken. Zij zetten zich in om het financiële inzicht van de Nederlanders te vergroten, zodat consumenten beter in staat zijn financiële beslissingen te nemen. Het platform is een initiatief van het ministerie van Financiën, waarin partners uit de financiële sector, de overheid, onderwijs-, voorlichtings- en consumentenorganisaties en de wetenschap samenwerken.

In het vijfjarenplan 2008-2012 van CentiQ, Wijzer in geldzaken zijn jongeren een speerpunt. Immers, jong geleerd is oud gedaan. Dat gaat zeker ook op voor leren omgaan met geld, zoals uit onderzoek blijkt.

Wie jongeren zegt, zegt ook onderwijs. Leren omgaan met geld is een belangrijk onderdeel in het actieplan van CentiQ, Wijzer in geldzaken en daarbij zijn scholen instrumenteel. Toch is het niet de bedoeling het onderwijs ‘weer wat nieuws’ aan te bieden. Alle activiteiten voor het onderwijs zijn erop gericht het voor docenten eenvoudig en aantrekkelijk te maken ‘leren omgaan met geld’ in te passen in bestaande lessen.

Om dat mogelijk te maken zijn gedurende 2009 voorbereidende stappen gezet. Er zijn leerdoelen opgesteld voor jongeren, aansluitend bij kerndoelen en eindtermen van bestaande vakken (Basisvisie Financiële Educatie). Daarna is een beschrijving van lesmiddelen en lesvormen gemaakt en een checklist voor lesmiddelen. Tenslotte zijn pilots uitgevoerd met een aantal van die lesvormen op verschillende schooltypen.

In deze Handreiking komt alles bij elkaar. U krijgt tips en ideeën voor het inpassen van financiële educatie op school en in uw lessen. In de handreiking zal blijken dat ‘leren omgaan met geld’ thematisch op veel verschillende manieren kan worden toegepast. De interesse en het enthousiasme voor praktische opdrachten van docenten en leerlingen, die uit de pilots naar voren kwamen, zijn alvast een veelbelovend gegeven.

Ik hoop dat deze handreiking bijdraagt aan geïnspireerde lessen ‘leren omgaan met geld’ en wens u veel succes met het wijzer maken van jonge mensen in geldzaken op uw school. De partners van CentiQ, Wijzer in geldzaken verwachten dat dit zal leiden tot meer structurele aandacht voor financiële educatie in het onderwijs.

Klaas Knot, Voorzitter CentiQ, Wijzer in geldzaken

Inhoud

Inleiding	6
Waarom financiële educatie?	6
Handreiking helpt je op weg	6
Voor wie	7
Leeswijzer	7
1. Aan de slag met leren omgaan met geld	9
Stappenplan	10
Afweging keuzes	12
Binnen- en buitenschoolse financiële educatie	13
2. Praktijkervaringen	15
Ervaringen van de pilotscholen met financiële educatie	15
Wanneer begin je met financiële educatie in het basisonderwijs?	15
Bij welke vakken sluit financiële educatie aan?	16
Hoe kies je het goede materiaal?	18
Didactische aanwijzingen	18
Didactische mogelijkheden en werkvormen	19
Wat vraagt financiële educatie van de leerkracht?	20
En wat is het vervolg?	20
3. Wetgeving en formele kaders	23
Financiële educatie in bestaande vakken	23
Scholen geven zelf invulling aan financiële educatie	23
4. Financiële educatie	25
Financiële educatie: wat is dat?	25
Financiële educatie heeft verschillende aspecten	25
Financiële educatie in het basisonderwijs	26
5. Websites en literatuur	29
Websites, Literatuur	29
Bronnen	31
Een checklist om aan de slag te gaan	32

Inleiding

Geld sparen, uitgeven, wisselen. Iedereen moet leren omgaan met geld. Kinderen leren op jonge leeftijd al munten en biljetten onderscheiden, wisselen, rekenen met geld. Kinderen krijgen zakgeld. Later gaat het om ingewikkelder begrippen, zoals rente, procenten, pensioenen en hypotheek. Bij financiële educatie gaat het niet alleen om de kennis over geld, maar ook om het omgaan met geld.

Financiële educatie helpt om kinderen beter te leren omgaan met geld. Deze handreiking geeft u praktische aanwijzingen over de mogelijkheden voor financiële educatie bij u op school. De handreiking is tot stand gekomen op basis van een aantal pilots met scholen voor PO, VSO en VMBO, die van september 2009 tot en met januari 2010 projecten en materialen hebben uitgetoetst.

Waarom financiële educatie?

De financiële crisis kwam volgens vele deskundigen niet uit de lucht vallen. Ze lijkt het gevolg van onverantwoord financieel handelen tot op de hoogste niveaus in de financiële wereld. Maar ook consumenten gedragen zich niet altijd financieel verantwoordelijk. Een maatschappelijk probleem van de eerste orde, dat een brede aanpak verdient. In die brede aanpak zijn jongeren een belangrijke doelgroep, want 'jong geleerd is oud gedaan'. Bij de benadering van jongeren speelt het onderwijs een prominente rol. Om ervoor te zorgen dat de Nederlandse jongeren over de kennis, het inzicht en de vaardigheden beschikken om verantwoord met geld om te kunnen gaan, dient 'leren omgaan met geld' een vaste plaats te krijgen in het onderwijs.

Eenvoudig in te passen

Financiële educatie is geen nieuw fenomeen in het onderwijs. Het is terug te vinden in de kerndoelen en het sluit goed aan bij rekenen en wereldoriëntatie. Het is zeker niet de bedoeling er

een nieuw - laat staan verplicht - vak van te maken. 'Leren omgaan met geld' is eenvoudig en op een aantrekkelijke manier te integreren in verschillende bestaande vakken en lessen.

Van acht tot achttien

Financiële educatie op scholen richt zich op leerlingen van acht tot achttien jaar, in primair onderwijs, speciaal (voortgezet) onderwijs, voortgezet onderwijs en beroepsonderwijs. Er is gekozen voor de leeftijd vanaf acht jaar, omdat kinderen voor financiële educatie eerst moeten kunnen rekenen en lezen. Begrip van geld ontstaat ook pas rond die leeftijd. Uitgangspunt voor deze publicatie is de Basisvisie Financiële Educatie, die in 2008 is opgesteld. Kern van de Basisvisie is een leerplankader, waarin staat beschreven wat kinderen zouden moeten kunnen en kennen over het omgaan met geld. (Uit: Leren omgaan met geld, CentiQ, Wijzer in geldzaken)

Handreiking helpt je op weg

Deze handreiking helpt scholen, schoolbesturen en onderwijsadviesbureaus die aan de slag willen met financiële educatie, op weg. Wat zijn de eerste stappen? Waar moet je aan denken? Waar vind je goede materialen? Wat is belangrijk bij de keuze van materialen? Wil ik ouders erbij betrekken en hoe doe ik dat? Past 'leren omgaan met geld' in het reguliere programma?

Er zijn drie versies handreikingen:

- voor het basisonderwijs
- voor het (voortgezet) speciaal onderwijs
- voor de onderbouw VO en het voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (VMBO).

Er is gekozen voor verschillende handreikingen omdat de leeftijden en leerbehoeften van de leerlingen tussen de sectoren behoorlijk uiteenlopen. Deze handreiking is gericht op het basisonderwijs.

Voor wie

De handreiking is in de eerste plaats bedoeld voor leerkrachten die 'leren omgaan met geld' willen opnemen in hun lessen. Daarnaast kunnen onderwijsadviesbureaus en PABO's haar inzetten bij het begeleiden van scholen bij de invoering van financiële educatie.

De handreiking geeft antwoord op de vraag hoe financiële educatie op school het beste een plaats kan krijgen. In de bijlagen staan handige checklists en instrumenten om de school op weg te helpen. Op het leermiddelenplein van de SLO www.leermiddelenplein.nl en via www.wijzeringeldzaken.nl/onderwijs zijn allerlei lesmaterialen te vinden, die ook in de handreiking besproken worden.

Voor wie nog meer?

Er zijn nog meer doelgroepen, zoals een schoolbestuur dat zich wil oriënteren op het onderwerp financiële educatie, of een gemeente die overweegt dit onderwerp op de lokale educatieve agenda te zetten. Maar ook ouders of aanbieders van naschoolse activiteiten bij de verlengde schooldag, de opvang of de naschoolse activiteiten (in het kader van de brede school).

Leeswijzer

In deze handreiking gaan we in op de mogelijkheden om 'leren omgaan met geld' op de schoolagenda te plaatsen. **Hoofdstuk 1** gaat over het invoeren van financiële educatie op school. In **Hoofdstuk 2** is te lezen hoe de pilotscholen te werk zijn gegaan. In **Hoofdstuk 3** kijken we naar de wettelijke kaders en de kerndoelen. **Hoofdstuk 4** geeft een indruk van de inhoud van financiële educatie. In **Hoofdstuk 5** zijn interessante websites, artikelen en boeken opgenomen. In **Hoofdstuk 6** en de bijlagen tenslotte zijn wat praktische materialen opgenomen, een format voor een projectplan en overzichten van leermiddelen voor financiële educatie, inclusief een korte beschrijving.

Aan de slag met leren omgaan met geld

Kinderen op de basisschool ontdekken spelenderwijs de waarde van geld: ze krijgen zakgeld, ruilen voetbalkaartjes, zamelen lege flessen in voor een goed doel. Geen wonder dat ze heel enthousiast aan het werk gaan met financiële educatie. Geld intrigeert en inspireert. Leren bewust om te gaan met geld sluit goed aan bij bestaande vakken.

Werken aan financiële educatie vraagt, zoals ieder onderwerp, een planmatige aanpak. In dit hoofdstuk kijken we naar de verschillende stappen die een school kan doorlopen. In de bijlagen staat ook een stappenplan waarin de school kan noteren hoe zij aan de slag wil met het onderwerp 'leren omgaan met geld'.

Eerst een voorbeeld van een basisschool die al bezig is.

Basisschool St. Nicolaasschool te Odijk

De St. Nicolaasschool heeft 350 leerlingen. De school deed mee aan de pilot financiële educatie tussen september en december 2009.

Voor de pilot heeft de school gekozen voor Klasse!kas (Levend leren) en een bezoek aan het Geldmuseum in Utrecht. De leerlingen hebben zelf offertes opgevraagd voor de busreis naar Utrecht; van het bezoek is een verslag gemaakt door de leerlingen.

Klasse!kas is een lespakket over geld en budgetteren voor het basisonderwijs met een kastje, een geldboxje, een Klasse!kashandboek voor de leraar, een basisset suggestiekaarten en een Klasse!kasboek voor de leerlingen. Het doel is leerlingen kennis, vaardigheden en attitudes aan te leren die nodig zijn om als evenwichtige consument te kunnen functioneren.

Het materiaal bood de gelegenheid om financiële educatie te combineren met andere onderwijsinhouden. De St. Nicolaasschool heeft gekozen voor burgerschap. Er is geld ingezameld voor een goed doel, het KiKa-fonds (Kinderen Kankervrij). Om geld te verzamelen zijn een sponsorloop en een fancy-fair georganiseerd. Daarbij was er ook aandacht voor de vraag: hoe kom je uit met je budget? De inhoud van financiële educatie staat volgens de groepsleerkrachten van groep 7 en 8, Erik van Helsdingen en

Michel Kuipers, dicht bij wat kinderen interesseert: prijzen vergelijken, met geld leren omgaan.

In de pilot is aandacht besteed aan:

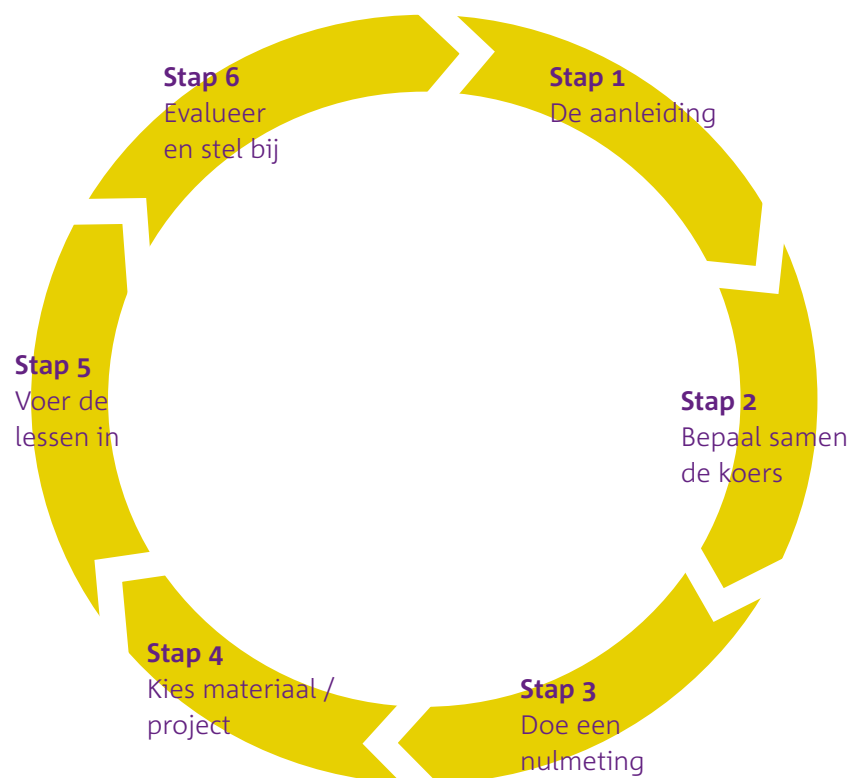
- Zakgeld en bestedingen.
- Prijsbewust kopen (het vergelijken van prijzen tussen winkels).
- Budgetteren voor een Sinterklaasfeest.
- Een quiz over geld: de leerlingen hebben met PowerPoint een quiz gemaakt, met zelf bedachte vragen over geld. Op deze manier is voor financiële educatie ook gebruik gemaakt van ICT.

De leerlingen deden actief mee en de leerkrachten vinden dat de bewustwording van de kinderen is toegenomen. Ze hebben nu op verschillende manieren kennis gemaakt met geld: budgetteren, commercie en de waarde van geld.

Erik van Helsdingen en Michel Kuipers: "Het is van belang om dit regelmatig te doen. Daarbij streven we ernaar financiële educatie te combineren met andere leerdoelen. Zo sla je twee vliegen in één klap."

Stappenplan

Het mooiste is natuurlijk als het een bewuste keuze is van de school om 'leren omgaan met geld' vast op de agenda te zetten. Vaak speelt echter het toeval een rol. Een leerkracht neemt een folder mee van een studiedag of een conferentie. Er is in de klas een incident geweest dat over geld ging. Maar het kan ook zijn dat een leerkracht affiniteit heeft met financiën en omgaan met geld daarom belangrijk vindt. Soms is er al een 'slapend' project op school dat een opfrisser nodig heeft. En soms is een extra prikkel nodig om de stap te zetten. Met een stappenplan lukt het als vanzelf op een overzichtelijke manier aan financiële educatie te werken.

Stap 1

Stel **de aanleiding** voor financiële educatie vast

Leerkrachten signaleren een bepaald gedrag van leerlingen (onderling geld lenen, ruilen van speelgoed van verschillende waarde). Soms is er ook inzicht in de financiële problemen van ouders via het zorgoverleg. Over het algemeen zijn er de volgende aanleidingen voor scholen om te gaan werken aan financiële educatie:

- gebrekkige kennis en inzicht van leerlingen in geldzaken
- bestedingspatroon van leerlingen
- financiële problemen van leerlingen (en hun ouders)
- houding van leerlingen ten aanzien van geld
- Inhoud geven aan burgerschap of een toegepaste vorm van rekenen.

Stap 2

Bepaal samen de koers

Het is belangrijk dat schooldirectie en team samen besluiten dat de komende jaren aan financiële educatie gewerkt wordt. Zij kunnen bijvoorbeeld afspreken dat het project 'omgaan met geld' een looptijd heeft van twee jaar en dat ze daarna besluiten hoe het verder gaat. Neem samen de beslissing wie van de leerkrachten werk zal maken van financiële educatie. Maak een plan van aanpak waarin staat:

- wat is de voorbereidingstijd?
- wat is de uitvoeringstijd?
- wie neemt het voortouw? (bijvoorbeeld de bouwcoördinator)
- is er budget of een aantal uren?
- welke groepen kiezen we uit?
- bij welke vakken sluit het aan?

Belangrijk is ook om samen vast te stellen dat het niet iets nieuws is dat er gaat gebeuren, maar hetzelfde op een andere manier. **In Bijlage 1 is een checklist 'om aan de slag te gaan' opgenomen.**

Stap 3

Inventariseer wat de school al doet:
doe een nulmeting

Sommige scholen hebben al een project of aanvullend lesmateriaal. In dat geval is het goed een en ander nog opnieuw te bezien:

- werkt het goed?
- is aanpassing nodig?
- kunnen we het uitbreiden?

Eventueel gekoppeld aan een nulmeting. Hier kunnen verschillende checklists voor worden gebruikt.

Zie www.leermiddelenplein.nl.

Stap 4

Bekijk de mogelijke lesmaterialen en werkwijzen:
kies materiaal en project

Op het leermiddelenplein www.leermiddelenplein.nl en via www.wijzeringeldzaken.nl/onderwijs is veel materiaal te vinden. Kijk eerst naar de geschiktheid voor leeftijden en de inhoud. Voor de school is het heel belangrijk welke pedagogisch-didactische vereisten gesteld worden aan de werkvorm. Zelfstandig of in groepen? Klassikaal of in een project? Veel kennis of veel vaardigheden?

Maar er zijn meer opties.

Afhankelijk van de pedagogisch-didactische voorkeuren van de school (en het leerjaar), kan voor andere werkvormen worden gekozen. Voorbeelden:

- gastlessen
- een spel
- lesmateriaal op internet
- een mini-onderneming
- zelf een opgave maken
- een bezoek aan het Geldmuseum of De Nederlandsche Bank.

Alle materialen en methoden worden beschreven in Bijlage 2.

Stap 5

Voer de lessen in

Een vaak genoemde kanttekening is dat het onderwijsprogramma al zo vol is. Financiële educatie kan echter aangeboden worden in de vorm van praktische opdrachten bij rekenen of wereldoriëntatie of als project. Op die manier komt het er niet bij of bovenop, maar is het lesstof die op een andere manier wordt gepresenteerd.

Stap 6

Evalueer en stel bij

Evalueren is een van de belangrijkste stappen in de hele cyclus.

Dit is het moment om kritische vragen te stellen:

- sluit het (nieuwe) materiaal goed aan bij de methode?
- kost het de leerkracht niet te veel (voorbereidings)tijd?
- is de afstemming tussen de betrokken leerkrachten goed verlopen?
- hebben we de doelen gehaald, die we onszelf hebben gesteld?
- zijn we tevreden over de gebruikte methode?
- vinden we dat de leerlingen werkelijk wat geleerd hebben, of kan het beter?
- zijn er onvoorziene leereffecten?

Na de evaluatie kunt u afwegen of u de werkwijze kunt handhaven, aanpassen of eventueel uitbreiden.

Een belangrijke afweging voor de school is of zij de ouders wil betrekken bij de lessen.

Voorbeelden van projecten om met kinderen geld te sparen voor een goed doel:

- Kunst: kinderen maken zelf kunstwerken en deze worden geveild.
- Auto's wassen.
- Lege flessen sparen.
- Sponsoractie: hardlopen met per kilometer een bedrag per sponsor.
- Klusjes doen in de schoolomgeving.
- Oud papier inzamelen.
- Tweedehands boeken verkopen.
- Rommelmarkt.

Zorg dat het inzamelen van bijvoorbeeld flessen niet een doel op zich wordt, maar dat het gekoppeld is aan de waarde van geld voor een goed doel.

Afweging keuzes

Hoe financiële educatie wordt ingevoerd, hangt af van de keuzes van de school. Kijk bijvoorbeeld naar de volgende overwegingen.

Structureel of incidenteel?

Het voordeel van een incidenteel project is dat je kunt uitvinden of een bepaalde aanpak werkt. Als omgaan met geld voor een school een belangrijk thema is, dan valt te overwegen financiële educatie een structurele plaats te geven in het curriculum.

Is er een rol voor ouders?

Een belangrijke afweging voor de school is of zij de ouders wil betrekken bij de lessen. Vanzelfsprekend spelen ouders een rol bij het leren omgaan met geld; het is een belangrijk onderdeel van de opvoeding. Als er op school aandacht aan het onderwerp wordt besteed heeft dat vaak gevolgen voor ouders, omdat kinderen thuis vragen kunnen stellen over financiële zaken. Het is goed daar rekening mee te houden.

De school kan kiezen uit verschillende opties:

- De school kan de ouders informeren over de uitvoering van het project financiële educatie (bijvoorbeeld in de nieuwsbrief van de school).
- De school kan ervoor kiezen om een avond te organiseren over zakgeld en andere opvoedingsvragen. Dit is echter ook afhankelijk van de samenstelling van de school.
- De school kan ook zeggen: het onderwerp is nieuw voor ons, we willen er eerst zelf meer vertrouwd mee raken en daarna organiseren we een ouderavond.

Toegang tot internet?

Steeds vaker zien we dat leermiddelen, ook voor financiële educatie, via het internet aangeboden worden:

- traditionele methoden bieden extra opdrachten en hulpmiddelen via de website van de uitgeverij
- educatieve games
- informatie- of hulpbronnen (bijvoorbeeld videofilmpjes via Teblek, Youtube).

De pilotscholen wijzen erop dat de beschikking over voldoende computers met internetaansluiting een belangrijke succesfactor is bij de invoering van financiële educatie.

Omgaan met reclame van instellingen?

Verschillende organisaties bieden materiaal aan. Vaak staat daar het logo op van de aanbieder, of zijn de kleuren van de aanbieder verwerkt in de materialen. Het is goed dat de school daar een standpunt over inneemt. Wil je dat wel of niet? Sommige scholen vinden het geen probleem, andere scholen haken juist af vanwege de reclame.

Onze lokale bank stuurt ons regelmatig materiaal en biedt sinds kort ook de mogelijkheid om gastlessen te verzorgen. Wel handig, want van bepaalde onderwerpen hebben we op school echt geen verstand. Jammer alleen dat ze laatst tijdens zo'n gastles een formulier aan leerlingen uitdeelden om een (jeugd)rekening te openen. Dat is toch echt iets voor de ouders!
(Ervaring uit een van de basisscholen.)

Privacy

Het uitwerken van opdrachten die direct te maken hebben met de financiële situatie van de leerlingen zelf (en dus ook van de ouders) kan confronterend zijn. Hoewel verwacht was dat privacy een aandachtspunt zou zijn, bleek dit in de pilots overigens geen groot struikelblok te zijn.

Binnen- en buitenschoolse financiële educatie

Veel basisscholen ontwikkelen zich tot brede scholen. In 2009 telde Nederland al twaalfhonderd brede basisscholen. In brede scholen is er een samenwerking met kinderopvang, welzijn, bibliotheek en andere instellingen. Vooral de naschoolse activiteiten die ook bij de kinderopvang worden aangeboden, bieden mogelijkheden voor leren omgaan met geld. De materialen die beschikbaar zijn voor financiële educatie zijn ook toepasbaar in naschoolse activiteiten.

Naschools komen al veel verschillende onderwerpen aan bod: cultuureducatie, sport, natuur- en milieueducatie, techniek. Leren omgaan met geld kan speels aan de orde komen. Drie voorbeelden ter illustratie.

Bij het koken.

Dit is heel geschikt voor groep 5/6.

Stel, je wilt een maaltijd koken of een appeltaart bakken voor tien mensen. Dan wil je weten wat je gaat koken en hoeveel appels, suiker, melk, eieren en bloem je moet kopen. Met de kinderen kun je een budget uitrekenen hoeveel je kunt uitgeven aan de verschillende ingrediënten. Je kunt ook uitrekenen hoeveel het dan kost per persoon. Natuurlijk moet je ook rekening houden met de kosten van elektriciteit en met de 'arbeidskosten' voor het afwassen.

Het opzetten van een mini-onderneming.

Hier kun je een project van maken met meerdere bijeenkomsten. Je kunt een taakverdeling maken tussen de kinderen. Kies een product dat je wilt maken. Er zijn mensen nodig om het product te bedenken, het budget te beheren, reclame te maken en te verkopen, en misschien is er ook een directeur nodig. Zo kun je het begrip ondernemen spelenderwijs introduceren. Voorbeelden van producten die kinderen zelf kunnen maken: koekjes in een leuk versierd doosje, gedecoreerde boekenleggers, gevlochten armbandjes, kunst van kinderen.

Met kinderen een klus in de buurt doen.

Bijvoorbeeld zwerfvuil opruimen, of het gemeentegroen bijhouden. Met de klussen kunnen ze punten (geld) sparen en van het geld kunnen ze een uitje naar een pretpark verdienen. Zo breng je werken voor je geld en sparen op een speelse manier aan de orde. Ook Duimdrop werkt op die manier: kinderen doen een klusje en kunnen dan spelen met de spelmaterialen in de container. Voor wat hoort wat.

Een van de pilotscholen heeft spreekwoorden met geld als onderwerp genomen: ken jij spreekwoorden met geld?

- Het geld groeit niet op mijn rug.
- Geld moet rollen.
- De kost gaat voor de baat.
- Geld stinkt niet (pecunia non olet).
- Dat heeft hem geen windeieren gelegd.
- Boter bij de vis.
- Alle waar is naar zijn geld.
- Hij heeft er grof geld voor moeten geven.
- Het geld over de balk gooien.
- De schaapjes op het droge hebben.
- Een appeltje voor de dorst.

Of uitdrukkingen: zwart geld, geld als water, tijd is geld, goedkoop is duurkoop. Met de kinderen kun je discussiëren over de betekenis van de gezegden. De kinderen kunnen ook andere gezegden er bij zoeken. Zo combineer je taal en financiële educatie op een creatieve manier.

Praktijkervaringen

Financiële educatie is voor veel mensen nog een onbekend begrip. Maar zodra duidelijk wordt dat het gaat over geld, sparen, uitgeven, budget, zakgeld, verzekeren, kosten en baten, zien ze al snel het belang ervan in. Dat hoort natuurlijk bij de opvoeding, bij de vorming van de kinderen. En daarmee ook op school.

Voor welke kinderen?

Voor veel kinderen op school is geld iets vanzelfsprekends. Ze komen uit redelijk gegoede milieus, dus geld is er meestal wel genoeg. Daardoor kennen ze de waarde van het geld niet goed. Financiële educatie is zeker niet alleen van belang voor kinderen van wie de ouders moeilijk rondkomen. Juist kinderen uit meer welgestelde milieus kennen niet altijd goed de waarde van het geld. *(Uitspraak van een pilotschool.)*

Ervaringen van de pilotscholen met financiële educatie

In de periode september tot en met december 2009 hebben vijf basisscholen een pilot uitgevoerd met financiële educatie. Hoewel financiële educatie geen nieuw onderwerp is voor scholen, was dit een goede gelegenheid om de scholen te bevragen over hun ervaringen. De scholen hebben ieder verschillende lesmaterialen uitgeprobeerd.

Wanneer begin je met financiële educatie in het basisonderwijs?

Eigenlijk al vanaf groep 1, want ook kleuters spelen al winkeltje. Een goede leerkracht kan daar op inspelen. Maar voor de toepassing van de extra lesmaterialen (zoals in de pilot) blijkt dat de kinderen in groep 6 nog weinig benul hebben van de waarde van geld. In groep 7 en 8 zijn meer mogelijkheden om financiële educatie aan te bieden. Daarbij wordt wel geconstateerd dat het curriculum van groep 7 al redelijk vol zit, maar dat er in de periode na de CITO-toets in groep 8 wel tijd is om het onderwerp te presenteren.

Het liefste zouden scholen met het beschikbare materiaal een doorgaande lijn aanbrengen in groep 6, 7 en 8. Wellicht zelfs ingebed in een methode. Op die manier kunnen er ieder jaar nieuwe aspecten aan bod komen en hoeft het niet in één keer in een project. Sommige pilotscholen geven duidelijk aan dat ze 'leren omgaan met geld' alleen geschikt vinden voor groep 7 en 8. De bewuste consument is daar een aangrijpingspunt.

'De gevoelige leeftijd' voor geld

Jonge kinderen in groep 3 en 4 krijgen soms wel 'zakgeld' van hun ouders, maar de meesten hebben nog geen besef van de waarde. Muntgeld van 20 cent, 1 euro of 2 euro kunnen ze nog niet onderscheiden. De pilotscholen vonden daarom dat financiële educatie pas zin heeft in groep 7 en 8, en misschien in groep 5 en 6.

Toch zijn kinderen wel bezig met geld: ruilen, verzamelen, een muntje krijgen voor een klusje, een winkel naspelen. Besef van de functie van geld als ruilmiddel wordt al jong geleerd.

Bij welke vakken sluit financiële educatie aan?

Omgaan met geld en financieel bewustzijn kan eigenlijk in veel vakken aan de orde komen. Het meest voor de hand ligt natuurlijk (maatschappelijk) rekenen. Maar ook wereldoriëntatie is een mogelijkheid. De scholen legden ook een relatie met ICT, omdat verschillende leermaterialen van de kinderen vragen om met ICT te werken. Dat kan tegelijk een belemmering zijn voor de school, als deze niet over voldoende computers beschikt. Daarnaast bieden sommige lespakketten beeldmateriaal aan via het internet (Klasse TV). Eén van de scholen zag een kans om financiële educatie aan

te laten sluiten bij mediawijsheid. Maar er zijn natuurlijk ook mogelijkheden bij cultuureducatie, bijvoorbeeld bij drama of tekenen. Uiteindelijk is omgaan met geld ook aspect van de sociaal-emotionele ontwikkeling, waarin eveneens normen en waarden aan bod komen. Het vraagt namelijk van kinderen om keuzes te maken. Ga ik sparen, of geef ik mijn geld nu uit? Vind ik het erg om een schuld te hebben? Geld komt niet uit de muur, je moet er wat voor doen. Als ik mijn geld aan een computerspel uitgeef, kan ik andere leuke dingen niet doen.

Uiteindelijk is omgaan met geld ook aspect van de sociaal-emotionele ontwikkeling, waarin eveneens normen en waarden aan bod komen.

Voorbeelden van koppeling financiële educatie met de rekenmethode

Alle rekenmethodes besteden aandacht aan geldrekenen en procenten. In de context van dit rekenen kan financiële educatie eenvoudig aangehaakt worden.

Rekenmethode Pluspunt voor groep 7.

In blok 7, les 1 wordt aan de hand van een tekening van een bouwmarkt (Bouw Gauw) het thema van het blok geïntroduceerd. De tekening staat vol met allerlei aanbiedingen als 20% korting, 5 halen 4 betalen, voor de halve prijs, etc.

In de context van dit rekenblok kan met de leerlingen het onderwerp reclame aan de orde komen. Hoe werkt reclame? Zijn aanbiedingen wel wat ze lijken? Hoe zoek je naar vergelijkbare aanbiedingen?

Rekenmethode Alles telt voor groep 8.

In les 3 van het eerste blok komt in opgave 3 de persoonlijke lening aan de orde. Iemand koopt een nieuwe auto en leent daarvoor geld van de bank.

In de context van deze opgave kan het lenen van geld in een breder kader worden besproken. Wat is een lening? Waarvoor wordt geld geleend? Wat kost het lenen van geld? Waar leen je geld?

Rekenmethode RekenRijk voor groep 8.

In les 3 wordt bij opgave 3 gerekend met een rentepercentage op een spaarrekening.

In de context van deze opgave kan aandacht besteed worden aan sparen. Wat is sparen? Hoe spaar je? Wat betekent een rentepercentage? Waar spaar je?

Voorbeelden van koppeling financiële educatie met wereldoriëntatie

Ook de verschillende methoden voor wereldoriëntatie bieden veel aanknopingspunten voor financiële educatie.

Methode De Grote Reis voor groep 8.

In het thema Wonen-tegenstellingen worden in de hoofdstukken Inkomsten en Huishoudboekje veel begrippen behandeld die met 'leren omgaan met geld' te maken hebben. Zoals rente, hypotheekaflossing, lening, bestaansminimum, woekeraar, onderpand, maandelijkse inkomsten en uitgaven.

Andere voorbeelden:

• wereldoriëntatie

Wijzer
Kant en klaar plus
BizWorld
Eerlijk duurt het langst

• aardrijkskunde

De Blauwe Planeet
Geobas
Hier en Daar
Land in Zicht
Een wereld van verschil

• geschiedenis

Bij de Tijd
Speurtocht
De trek

Het is belangrijk dat de opdrachten een zekere levensechtheid hebben.

Verschillende werkvormen naast elkaar

Basisschool 't Palet in Maarssen heeft deelgenomen aan de pilot en verschillende werkvormen en materialen ingezet. De school heeft gekozen voor groep 6, 7 en 8.

Er is gewerkt met het pakket Leren omgaan met geld (Klasse TV). Tijdens de pilot zijn lessen gegeven over de kosten van een verjaardagsfeestje, over echt geld en neggeld, over spreekwoorden. Verder is een bezoek gebracht aan het Geldmuseum in Utrecht. Een les over Koninginnedag volgt nog, eind april 2010. Groepjes kinderen hebben deelgenomen aan een webquest.

De school denkt dat het materiaal past bij de onderwijsdoelen en vindt dat financiële educatie goed aansluit bij "maatschappelijk rekenen". Leerkracht Wendy Disseldorp: "Als leerkracht moet je wel over de nodige creativiteit beschikken om er leuke lessen van te maken. Je moet zelf zorgen voor verdieping, voor creatieve opdrachten."

Het materiaal voor toetsing wordt nu nog gemist. "Het maakt je als leerkracht meer bewust van wat je wilt bereiken met je lessen."

Hoe kies je het goede materiaal?

Hieronder enkele kritische vragen bij het zoeken van materiaal.

- Sluit het materiaal goed aan bij de belevingswereld van de kinderen? Is het aantrekkelijk vormgegeven? Is het niet te veel droge kost?
- Sluit het taalgebruik aan bij de groep waarvoor je het materiaal wilt gebruiken? Vraagt het materiaal gebruik te maken van ICT en is dat voldoende beschikbaar in school?
- Sluit het materiaal aan bij de leerdoelen van de Basisvisie Financiële Educatie?
- In hoeverre sluit het materiaal aan op de gebruikte methode (De wereld in getallen, Getal en ruimte, Pluspunt, Alles telt)?
- Zijn de werkbladen uitgewerkt of moet je veel zelf doen?
- Ook de vormgeving is voor sommigen een afweging: is het dun, is het een makkelijk formaat, zijn er werkbladen? Kies voor verzorgd materiaal. Beperk het werken met kopieën. Leerlingen voelen zich serieus genomen als ze met 'mooi' materiaal kunnen werken.
- Kunnen vakken worden gecombineerd?
- Is er een toets?

Op www.leermiddelenplein.nl en www.wijzeringeldzaken.nl/ **onderwijs** is veel materiaal te vinden.

Het Kenniscentrum Leermiddelen (KCL) heeft inmiddels 37 leermiddelen voor financiële educatie kunnen verzamelen. Voor het basisonderwijs zijn er dertien geschikt. Dat maakt het zoeken voor scholen aanzienlijk makkelijker. Op de site's vindt u

informatie aan welke leerdoelen de materialen bijdragen. Bij een aantal leermiddelen staat tevens aangegeven welke kerndoelen en/of eindtermen zij dekken. De pilotscholen kozen:

- Alles heeft zijn prijs (Teleac)
- Klasse!kas (Bureau voor levend leren)
- Leren omgaan met geld (Klasse TV)
- Pimpjefoon! (stichting de Kinderconsument)
- Reclamerakkers (Mediarakkers).

Alle materialen en methoden worden beschreven in Bijlage 2.

Didactische aanwijzingen

De scholen waarderen vooral actieve werkvormen met interactieve werkvormen en verwerkingsopdrachten. Aantekening daarbij is dat invuloefeningen minder populair zijn bij de leerkrachten, maar dat de kinderen daar vaak wel enthousiast over zijn. Soms is dat moeilijk in te schatten. Het is belangrijk dat de opdrachten een zekere levensechtheid hebben. Als aanvulling kunnen dan groeps-gesprekken met de klas worden gehouden.

De materialen bieden voldoende mogelijkheden voor differentiatie. Je kunt bepaalde opdrachten in groepen laten maken. Dit is de keuze van de leerkracht, maar het materiaal leent zich er wel voor. Het gebruik van computer en televisie is verschillend, maar veel materialen maken wel gebruik van de moderne ICT-toepassingen. Het is overigens opvallend dat alle scholen aangeven dat de leerlingen de aangeboden lesstof boeiend vinden en enthousiast zijn.

Toetsing is voor sommige scholen belangrijk, voor andere juist niet. Als je dat als leerkracht belangrijk vindt, let er dan op dat het lespakket ook bruikbaar toetsmateriaal bevat.

Didactische mogelijkheden en werkvormen

Een school kan een methode of een lespakket volgen, maar ook verschillende methoden combineren, al naar gelang van de inzichten van de leerkracht en de leerbehoeften van de kinderen. Naast de lesmaterialen zijn er nog andere werkvormen.

Voorbeelden hiervan zijn:

- **Gastlessen.** Veel banken en financiële instellingen bieden gastsprekers aan voor scholen. Een gastspreker heeft het voordeel dat de leerlingen 'het ook eens van iemand anders horen'. Een nadeel van het inzetten van gastsprekers is dat het vaak maar één keer plaatsvindt.
- **Een spel,** waarin de verschillende onderwerpen van financiële educatie aan bod komen. Kinderen kunnen door de onderlinge competitie behoorlijk worden gemotiveerd.
- **Elektronische leeromgevingen.** Verschillende uitgevers bieden lesmateriaal op internet aan. In een elektronische leeromgeving (bijvoorbeeld verwant met games worden kinderen op een andere manier geprikkeld en uitgedaagd.
- **Een mini-onderneming.** Er zijn verschillende voorbeelden van mini-ondernemingen waarbij kinderen spelenderwijs, door het simuleren van een onderneming (inclusief taakverdeling), in leersituaties worden gebracht waarin zij na moeten denken over financiële afwegingen. BizWorld biedt daarvoor een kant-en-klaar pakket. Zij werken met een ondernemer uit de buurt van de school. Maar je kunt ook denken aan eigen ontwerpen, zoals een winkeltje of de kantine.
- **Werken met spreekwoorden over geld.**
- **Zelf een opgave maken.** Sommige leerkrachten bekijken veel materiaal, maar vinden het dan toch prettiger een eigen opdracht te maken. Zo kunnen ze de opgave goed laten aansluiten bij het niveau van hun leerlingen. Een voorbeeld is de opgave om zelf met de groep een feest te organiseren. Bij de start is geen budget. Hoeveel heb je nodig en hoe ga je ervoor zorgen dat er geld komt?
- Een bezoek aan het Geldmuseum of aan De Nederlandsche Bank. Een bezoek aan het Geldmuseum in Utrecht is gratis voor scholen. Er zijn speciale tentoonstellingen en opdrachten voor kinderen.

Het Geldmuseum

Het Geldmuseum is een museum over geld en geldcultuur in de breedste zin van het woord. Het is gevestigd in het oude gebouw van de Rijksmunt in Utrecht. Het museum heeft een speciaal aanbod voor kinderen van primair en voortgezet onderwijs, met een interactieve en multimediale vaste presentatie. In de vaste presentatie en in tijdelijke tentoonstellingen geeft het Geldmuseum antwoorden op vragen als:

- Wat is geld en waarom vertrouwen wij het?
- Wat doen mensen met geld en wat doet geld met mensen?
- Hoe wordt geld gemaakt en gedistribueerd?

Adres: Leidseweg 90, 3531 BG Utrecht, 030 2910492, www.geldmuseum.nl

Wat vraagt financiële educatie van de leerkracht?

De scholen van de pilots geven aan dat zij het materiaal goed kunnen toepassen. Ze voelen zich voldoende competent om het goed aan te bieden. De materialen die er nu zijn, kunnen hier en daar nog worden verbeterd en daar wordt ook aan gewerkt.

Hoe zit het met de voorbereidingstijd? Het is moeilijk om daar een algemeen antwoord op te geven. Sommige leerkrachten kiezen ervoor de methode te volgen, anderen knippen en plakken liever zelf op basis van hun eigen inzichten. Het spreekt vanzelf dat de laatste benadering meer tijd vraagt. Soms hebben leerkrachten naast het beschikbare materiaal een eigen opdracht gemaakt, het Geldmuseum bezocht, of een klassengesprek toegevoegd.

De lesmaterialen zijn te vinden op www.leermiddelenplein.nl en via www.wijzeringeldzaken.nl/onderwijs.

Aansluiten!

“Het zou fijn zijn als educatieve uitgevers materiaal rond ‘leren omgaan met geld’ zouden ontwikkelen, zodat het goed aansluit bij wat we al doen.”

(Uitspraak van een leerkracht uit de pilot.)

En wat is het vervolg?

Hoe zorg je dat financiële educatie geen eendagsvlug wordt op school?

De ervaringen die zijn opgedaan met een eerste project dienen eerst goed te worden geëvalueerd. Aan de hand van de evaluatie zal de leerkracht besluiten ‘leren omgaan met geld’ volgend jaar ook aan te bieden; wellicht in een gewijzigde vorm, op basis van voortschrijdend inzicht, of omdat het een nieuwe groep is. Invoering van een onderwerp loopt meestal via herkenbare stappen: één of twee leerkrachten proberen het materiaal uit. Zijn ze tevreden, dan volgt de rest van bijvoorbeeld de bovenbouw. Voor het draagvlak en de continuïteit is het belangrijk de steun van de directie of de schoolleider te hebben. De schoolleiding moet erachter staan.

Op basis van het eerste project kan een draaiboek worden samengesteld, dat volgend jaar opnieuw van pas komt, met:

- het uitgevoerde plan van aanpak
- de gekozen materialen
- eigen opdrachten
- kopieerbare bladen
- toetsen
- eigen aantekeningen over de uitvoering van de lessen
- namen, adressen en telefoonnummers van gastsprekers.

Tips van de pilotscholen

Aanwijzingen van de pilotscholen voor de invoering van financiële educatie:

- Zorg voor ondersteuning en commitment van de directie / schoolleiding.
- Zorg dat iemand het voortouw neemt.
- Stel een draaiboek of stappenplan samen waarin staat hoe je aan de slag gaat met financiële educatie; dat is ook makkelijk voor volgend jaar.
- Werk toe naar een doorgaande leerlijn, waarbij financiële educatie in verschillende leerjaren wordt aangeboden.
- Betrek uitvoerende leerkrachten zo spoedig mogelijk bij het project.

Meer aandacht voor de invloed van reclame

Basisschool De Windroos (Wijk bij Duurstede) nam deel aan de pilot en koos voor het pakket Reclamerakkers. Dit is niet de eerste keer dat De Windroos aandacht geeft aan financiële educatie, want de school heeft ook al Klasse!kas.

Reclame vond men goed aansluiten bij media-educatie. De school vindt dat financiële educatie geschikt is voor groep 7 en 8.

Leerkracht Nicky Mertens (groep 7/8): "Het materiaal is vooral geschikt voor de bewustwording van leerlingen. Er wordt aandacht besteed aan de communicatie via reclame. Leerlingen worden zich bewust van het belang van de schakels zender, boodschap en ontvanger." Er zijn ook voldoende mogelijkheden voor differentiatie. Je kunt opdrachten in groepen laten maken. Tot verbazing van Nicky zijn de kinderen heel betrokken bij het onderwerp. In feite was Reclamerakkers een goede aanvulling op Klasse!kas.

In Klasse!kas houdt de groep zelf een kas bij. Ook bij Klasse!kas zijn de kinderen heel betrokken. Ze hebben beter overzicht over wat er in de kas zit dan de leerkracht!

Belemmeringen

De pilotscholen geven ook een aantal belemmeringen voor de introductie van financiële educatie aan:

- De introductie van een nieuw onderwerp kost voorbereidingstijd.
  - De kosten van de materialen. De school dient er budget voor vrij te maken.
  - Beschikbaarheid van computers en internetaansluiting.
  - De communicatie en afstemming tussen leerkrachten onderling in de voorbereiding.
  - Privacy-zaken: welke zaken bespreek je wel, welke niet?
-

$2 \times 2 =$

$2 \times 3 =$

$2 \times 4 =$

$2 \times 5 =$

$2 \times 2 = 4$

$2 \times 3 =$

$2 \times 4 =$

$3 \times 2 =$

$3 \times 3 =$

$3 \times 4 =$

$3 \times 5 =$

$3 \times 6 =$

$3 \times 7 =$

$4 \times$

$4 \times$

Wetgeving en formele kaders

In dit hoofdstuk beschrijven we de wettelijke en formele kaders die voor de leerkrachten en directie een aangrijpingspunt zijn om financiële educatie een plek te geven in bestaande vakken op school.

Financiële educatie in bestaande vakken

Voor financiële educatie zijn er verschillende kerndoelen die verwijzen naar financiële kennis, vaardigheden en bewustzijn. Voor de middenbouw en de bovenbouw gelden dezelfde kerndoelen, namelijk:

Leergebied Rekenen/wiskunde

- Kerndoel 33: De leerlingen leren meten en leren te rekenen met eenheden en maten, zoals bij tijd, geld, lengte, omtrek, oppervlakte, inhoud, gewicht, snelheid en temperatuur.

Leergebied Oriëntatie op jezelf en de wereld, domein mens en samenleving

- Kerndoel 35¹: De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht als verkeersdeelnemer en als consument.
- Rekenen met geld en de leerling als consument zijn duidelijke aangrijpingspunten voor financiële educatie in het basis-onderwijs.

Scholen geven zelf invulling aan financiële educatie

De kerndoelen geven op hoofdlijnen aan wat belangrijk wordt gevonden om kinderen mee te geven voor hun persoonlijke en maatschappelijke functioneren. Op deze manier krijgen scholen de mogelijkheid zelf invulling te geven aan de inhoud van hun onderwijs.

In opdracht van CentiQ, Wijzer in geldzaken heeft SLO in 2007 onderzoek² gedaan in hoeverre er binnen het onderwijs aandacht werd besteed aan financiële educatie. De uitkomst van dat onderzoek was dat er weliswaar weinig aandacht wordt besteed aan 'leren omgaan met geld', maar er zeker aanknopingspunten zijn om dit te doen en daarmee bovengenoemde kerndoelen van rekenen, wiskunde en oriëntatie op de wereld te bereiken.

Financiële educatie kan dus wel degelijk opgenomen worden in het onderwijs. De keuze is aan de individuele school zelf.

“Financiële educatie is makkelijker inpasbaar dan ik gedacht had.”

(Een reactie van de leerkrachten uit de pilots.)

¹ Van dit kerndoel is het onderdeel consumentengedrag uitgewerkt in tussendoelen en leerlijnen voor verkoopbevorderingstechnieken, omgaan met geld en productinformatie en kwaliteit.

² Uffelen, R. van (2007). Onderzoek naar de vergroting van het financieel inzicht via het onderwijs. Een analyse van de kerndoelen en eindtermen in het onderwijs voor leerlingen van 8 tot 18 jaar. Enschede: SLO

Financiële educatie

In dit hoofdstuk leggen we uit wat financiële educatie precies is en waarom er gekozen is voor een financiële educatie en niet voor bijvoorbeeld een project of een thema 'omgaan met geld'. Deze educatie is ontwikkeld als een doorlopende leerlijn voor kinderen van acht tot achttien jaar.

Financiële educatie: wat is dat?

Claassen, e.a. (2008, p. 5) definiëren financieel inzicht als volgt:

Mensen met financieel inzicht zijn in staat om hun financiële zaken te regelen. Zij hebben kennis op het gebied van lenen, sparen en plannen, weten hoe ze in het dagelijkse leven met geld om moeten gaan en kunnen hun zaken op een verantwoorde manier beheren. Een persoon met financieel inzicht zal een gedrag vertonen dat overeenkomt met het handelen op basis van kennis en ervaring. Verder weet een persoon met financieel inzicht welk risico hij neemt bij bepaalde financiële beslissingen. Dit komt overeen met het objectief meetbaar risico. Deze definitie is overgenomen van De Gier, e.a. (2007, p. 32).

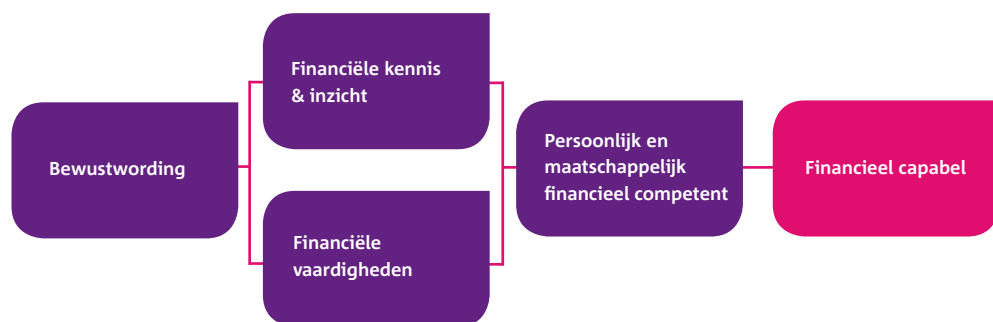
Bij financiële educatie gaat het niet alleen om de kennis over geld, maar ook om het omgaan met geld. Dat is veel meer een sociaal-emotionele beslissing: wil ik sparen of uitgeven? Wil ik dit nu hebben of kan ik wachten tot het einde van het jaar? Wat vertelt reclame mij eigenlijk en wat voor gevoelens roept dat op? Vind ik het erg om rood te staan? Kort gezegd komt het erop neer dat we kinderen goed willen voorbereiden op omgaan met geld, dat we hen bewust willen maken van de rol van geld. Het is verstandig daar jong mee te beginnen. Werken aan gezond financieel bewustzijn en gedrag begint al jong, maar tussen de tien jaar en de zestien jaar is een cruciale periode.

Voor tieners zijn er op financieel gebied belangrijke veranderingen. Geld wordt concreet en gaat tot hun belevingswereld behoren. Kinderen hebben baantjes, gaan geld uitgeven, krijgen zeggenschap over geld, ze zijn voor marketeers een belangrijke doelgroep. Denkt u maar aan voetbalplaatjes, K3, iPods, computerspellen en middeltjes tegen puistjes.

Uit onderzoek blijkt dat niet alle kinderen omgaan met geld als probleemloos ervaren. Een derde van de jongeren vertoont financieel risicovol gedrag; ze hebben schulden en spelen om geld. Tweederde van de jongeren vindt het moeilijk om met geld om te gaan.

Financiële educatie heeft verschillende aspecten

Allereerst vinden we het belangrijk dat kinderen zich bewust worden van financiële afwegingen. Het bevorderen van bewustwording is een eerste educatieve doel. Daarnaast kan financiële competentie worden versterkt door te werken aan kennis en inzicht en vaardigheden. Er is dan nog een onderscheid te maken tussen persoonlijke financiële competenties (bijvoorbeeld het beheren van je eigen zakgeld) en maatschappelijke financiële competenties (bijvoorbeeld: van belastinggeld wordt een nieuwe school gebouwd, of een hangplek). Al deze aspecten bij elkaar opgeteld moeten leiden tot financieel capabele mensen.

Deze indeling is gebruikt voor de samenstelling van de leerdoelen voor financiële educatie. Deze zijn ontwikkeld voor kinderen van acht tot achttien jaar en zijn vastgelegd in de Basisvisie Financiële Educatie (SLO, Sardes, Cito, 2008).

Zie hiervoor www.wijzeringeldzaken.nl/onderwijs.

Financiële educatie in het basisonderwijs

Om kinderen in het onderwijs op een adequate manier te voorzien van basiskennis en basisvaardigheden en ook de leerkracht daarvoor toe te rusten, is onderzoek gedaan naar het doel en de inhoud van financiële educatie. Wat jongeren van acht tot achttien minimaal moeten kunnen en kennen op het terrein van financieel inzicht staat in bovengenoemde Basisvisie.

De leerdoelen zijn uitgewerkt naar bewustwording, kennis en vaardigheden. Bij de samenstelling van de leerdoelen is samen met het onderwijs en financiële instellingen onderzocht wanneer welke financiële begrippen aangeboden kunnen worden.

Een ondernemingsspel of een goed simulatiespel waarin leerlingen uitgedaagd worden om zelf keuzes te maken, zijn goede voorbeelden van onderwijskundige contexten. Daarbij leren de leerlingen niet alleen de diverse financiële begrippen, maar ook de samenhang tussen die begrippen en de consequenties van gemaakte financiële keuzes. Voorbeelden daarvan zijn BizWorld, de experience Geld en je leven! of Geld genoeg?. Ze boeken in de praktijk goede resultaten.

In deze Basisvisie zijn voorstellen uitgewerkt voor een leerplankader en leerdoelen financiële educatie, gekoppeld aan kerndoelen en eindtermen van bestaande vakken.

05 Websites en literatuur

In dit onderdeel geven we een overzicht van een aantal websites waar scholen informatie kunnen vinden over financiële educatie. Daarnaast verwijzen we naar literatuur.

Websites

www.wijzeringeldzaken.nl/onderwijs

Het onderdeel van de landelijke website van het platform CentiQ, Wijzer in geldzaken waarin informatie en tips staan voor het onderwijs.

www.slo.nl

De website van de Stichting Leerplan ontwikkeling.

Tule.slo.nl

Een SLO-website die een beeld geeft wat er onder de globale kerndoelen verstaan kan worden. Het geeft zicht op de manier waarop bij ieder kerndoel de inhoud (kennis en vaardigheden) en activiteiten (van kinderen en leraren) kunnen worden verkaveld over de groepen 1 tot en met 8.

www.leermiddelenplein.nl

Op het leermiddelenplein (onderdeel van de SLO) vindt u een overzicht van leermiddelen voor financiële educatie.

www.codenamefuture.nl

Codename Future biedt verschillende projecten en lesmaterialen voornamelijk voor 12-18 jarigen op het gebied van financiële educatie en ondernemen.

www.nibud.nl

Een uitgebreide website met veel informatie over 'omgaan met geld'.

www.consumentenbond.nl

Op de website staat de Special Kind en geld: financiële opvoeding begint jong (2008), toegankelijk voor leden van de Consumentenbond.

www.wikiwijs.nl

Wikiwijs is een open lesmaterialenbank, een initiatief van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Literatuur

CentiQ, Wijzer in geldzaken (2008). *Routeplanner Financiële educatie in het onderwijs*, Den Haag: ministerie van Financiën

CentiQ, Wijzer in geldzaken (2008). *Actieplan Wijzer in geldzaken*, Den Haag: ministerie van Financiën

Coppes, W., P. Fisser, M. Smit, J. Voogt (2009). *De zin en onzin van gaming in het onderwijs. Literatuurstudie naar het gebruik van computergames in het onderwijs*, Enschede: SLO

Gier, H.G. de, W.F.C. Verschoor, B.P.M. Frijns, T. Lehnert (2007). *Verslag vooronderzoek financieel inzicht en ontwikkeling vragenlijst*, Nijmegen: ITS

Claassen, A., J. Polman, H. Katteler (2008). *Resultaten financieel inzicht en gedrag van 8 tot 18 jarigen in Nederland*, Nijmegen: ITS / KUN, in opdracht CentiQ, Wijzer in geldzaken

Financiële Educatie (2000). *Financial capability through personal Financial education. Guidance for schools at key stages 3&4*, Nottingham: FE

Hooghoff, H., F. Studulski, R. van Uffelen, H. Wagenaar (2008). *Basisvisie Financiële Educatie. Financiële educatie in primair en voortgezet onderwijs*, SLO, Sardes, CITO, in opdracht van CentiQ, Wijzer in geldzaken

LTS (2005). *Financial education in Scottish secondary schools. Education for personal and social development*, Scotland: LTS

Ministerie van OCenW (2008). Rapportage van de Commissie Dijsselbloem *Tijd voor onderwijs*, Den Haag: OCW

National Centre for Social Research (2006). *Personal finance education in schools: A UK benchmark study Prepared for the Financial Services Authority*, UK: NCSR

Nibud (2008). *Leren omgaan met geld. Nibud-leerdoelen & -competenties voor kinderen en jongeren*, Utrecht: Nibud

Nibud (2008). *Financieel gedrag van jongeren. Achtergronden & invloeden*, Utrecht: Nibud

Nibud (2007). *Nationaal scholierenonderzoek 2006-2007*, Utrecht: Nibud

Nibud (2007). *Financiële opvoeding*, Utrecht: Nibud

Nibud (2005). *Financiële opvoeding*, Utrecht: Nibud

SLO (2008). *Onderzoek naar vergroting van financieel inzicht in onderwijsmethoden. Een analyse van methoden in het onderwijs voor leerlingen van 8 tot 18 jaar*, Enschede: SLO

Uffelen, R. van (2008). *Onderzoek naar vergroting van het financiële inzicht in het MBO*, Enschede: SLO

Uffelen, R. van (2008). *Bijdrage van docenten aan vergroting van financieel inzicht van leerlingen*, Enschede: SLO

Uffelen, R. van (2007). *Onderzoek naar de vergroting van het financieel inzicht via het onderwijs. Een analyse van de kerndoelen en eindtermen in het onderwijs voor leerlingen van 8 tot 18 jaar*, SLO, in opdracht van CentiQ, Wijzer in geldzaken

Veldkamp (2009). *Publieksmonitor Wijzer in Geldzaken, onderzoek in opdracht van CentiQ, Wijzer in geldzaken*

Wat is verstandiger?
Je zakgeld uitgeven
of sparen? Hoe word
je rijk?
Maakt geld gelukkig?
Hoe bepaalt de ijscoman
de prijs voor zijn ijs?

Bronnen

Boekjes voor ouders en kinderen over financiële opvoeding

Pipi Langkous had een kist met gouden dukaten en daar was geld nooit een probleem. In deze boekjes wordt geld op een speelse wijze onderdeel van het verhaal.

Vrouw Holle

Door Martine Letterie

Een frisse moderne vertelling van vrouw Holle, met aanstekelijk levenslustige hoofdpersonen. De moraal blijft: iedereen krijgt loon naar werken.

Geschikt voor kinderen van vier jaar en ouder,

Uitgeverij Zwijsen, € 13,50

Daar is mees weer!

Door Jan Paul Schutten

Avonturen bij het doen van boodschappen en manieren om aan geld te komen.

Geschikt voor kinderen van zes jaar en ouder,

Uitgeverij Kluitman, € 5,95

Meneer Beer

Door Studio Vaessen

Meneer Beer is een voorleesboekje over financiële opvoeding van het Nibud. Het biedt een speelse introductie voor omgaan met geld, bedoeld voor kinderen van zes en zeven jaar. Het opvoedende is ondergeschikt aan het leuke en spannende verhaal. De boodschap is dat je goed genoeg bent, zoals je bent. Je hebt daarvoor helemaal geen luxe en dure spullen nodig. Voor kinderen van zes en zeven jaar,

bestellen bij Nibud, € 8,95

Kidnep

Door Karen van Holst Pellekaan

Er is sprake van een ontvoering en er moet geld worden verzameld. Een humoristisch en sprankelend boek waarin geld een belangrijke rol speelt.

Geschikt voor kinderen van acht jaar en ouder,

Uitgeverij Leopold, € 9,95

Het verhaal van Bobbel die in een bakfiets woonde en rijk wilde worden

Door Joke van Leeuwen

De hoofdpersoon besluit op een dag om rijk te worden.

De boodschap van het verhaal is echter wel dat je er wat voor moet doen om met geld door het leven te komen.

Geschikt voor kinderen van negen jaar en ouder,

Uitgeverij Rubinstein, € 12,95

Wat kost dat?! Wat je wilt weten over geld en economie

Door 16 economen, onder wie de bekende emotie-econome Henriëtte Prast en topeconomen zoals Lans Bovenberg, Sylvester Eijffinger en Kees Koedijk.

Waarom betalen we niet met schelpen of schapen? Wat is verstandiger? Je zakgeld uitgeven of sparen? Hoe word je rijk? Maakt geld gelukkig? Hoe bepaalt de ijscoman de prijs voor zijn ijs? Waarom kan je met een euro in Afrika veel meer kopen?

Een soort snelcursus geld en economie voor beginners. Speels vormgegeven met veel informatie en concrete voorbeelden.

Geschikt voor kinderen vanaf tien jaar (maar ook geschikt voor volwassenen),

Uitgeverij Inmerc, € 14,95

Versnelling

Door Jennefer Bradbury

Spannende jeugdroman over vriendschap en volwassen worden, waarin geld ook een rol speelt.

Geschikt voor kinderen vanaf dertien jaar,

uitgeverij Clavis, € 14,95

Een checklist om aan de slag te gaan

Als je als school aan de slag gaat met financiële educatie, dan is het verstandig een plan van aanpak te maken. Niet alleen om voor je zelf keuzes te maken, maar ook om deze keuzes met anderen te delen.

Dit is een raamwerk voor een plan van aanpak waar alle aspecten aan bod komen.

1. Naam van uw school	
2. Naam contactpersoon / verantwoordelijke voor het project financiële educatie.	
3. Welke leerkrachten nemen deel in de werkgroep?	
4. Heeft de school al eerder ervaring opgedaan met financiële educatie en zo ja, wat?	
5. Welk materiaal kiezen we? Dit kunnen ook verschillende materialen tegelijk zijn. Of willen we ook zelf opdrachten maken? Zo ja, wie maakt de opdrachten?	
6. Wie bestelt de materialen en zijn ze er op tijd?	
7. Willen we een relatie leggen tussen verschillende vakken en zo ja, welke vakken zijn dat?	
8. Welke leerdoelen uit het leerplankader vindt de school van toepassing? Zie hiervoor de Basisvisie Financiële Educatie (2008).	
9. Welke groepen zijn betrokken?	
10. Welke rol heeft de leerkracht bij de uitvoering van de lesmethode (docerend, begeleidend, ...).	
11. Is er door de keuze van de leermiddelen / materialen op enigerlei wijze sprake van een doorgaande lijn?	
12. Worden er ook ouders betrokken? Zo ja, op welke manier?	
13. Welke periode kiezen we voor de behandeling van financiële educatie? We beginnen in maand..., sluiten af in maand...).	
14. Hoe vaak zal het materiaal in de groep worden behandeld (hoeveel uur in de week)?	
15. Welke werkvormen kiezen we (klassikaal, in groepjes, opdrachten), en zijn daar speciale voorzieningen voor nodig (bijvoorbeeld televisie of computer)?	
16. Willen we de opdrachten ook toetsen en hoe gaan we dat doen?	
17. Wat wil de leerkracht zelf bereiken door het uitvoeren van financiële educatie?	
18. Kan globaal een tijd/planningsschema worden aangegeven?	
19. Wat is de planning van de pilot van week tot week?	
20. Wanneer gaan we evalueren en wat is belangrijk voor de evaluatie?	
21. Wie maakt van deze activiteiten een draaiboek voor de volgende keer?	

Colofon

Handreiking leren omgaan met geld primair onderwijs
januari 2011, tweede druk

Deze handreiking is samengesteld door SLO en Sardes
in opdracht van CentiQ, Wijzer in geldzaken

Auteurs

Ruud van Uffelen en Frank Studulski

Deelnemende scholen

- Violenschool, Hilversum
- Nicolaasschool, Odijk
- Windroos, Wijk bij Duurstede
- 't Palet, Maarssen
- Springplank, Huizen

Scholen zijn begeleid door

- Eduniek, in het onderwijs, Maartensdijk (U)
- Frank Brouwer

Grafische vormgeving

Optima Forma bv, Voorburg

Drukwerk

Arrow Total Branding, Houten

Wilt u meer weten?

www.wijzeringeldzaken.nl/onderwijs

Opmerkingen of vragen?

info@wijzeringeldzaken.nl

Adresgegevens

CentiQ, Wijzer in geldzaken
Korte Voorhout 7
Postbus 20201
2500 EE Den Haag

ISBN 978-94-90853-05-1

Wilt u meer weten?

www.wijzeringeldzaken.nl/onderwijs

Adresgegevens

CentiQ, Wijzer in geldzaken
Korte Voorhout 7
Postbus 20201
2500 EE Den Haag

 Wijzer in geldzaken